

TÜRKİYE'DE SİYASETİN GÖLGESİNDE SOSYOLOJİ BİLİMİ*

Prof. Dr. Coşkun SAN

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Konu bir tür örnek olay yöntemiyle (case method) ele alınmaya ve bir bilim insanının yaklaşık 40 yıllık meslek deneyimleri çerçevesinde irdelenmeye çalışılacaktır. Çünkü söz konusu deneyimler *ünik* (biricik) değil, birçok öğretim üyesi açısından da *tipik* nitelik taşımaktadır.

Türk Toplumunun En Yaşamsal Sorunu Nedir?

Kuşkusuz bu soruya herkes farklı bir yanıt verebilir. Örnek olayımızın kişisine göreyse ülkemizin en yaşamsal sorunu, 200 yıldan uzun bir süredir uygulanmaya çalışılan modernleşme yani toplumu çağdaş bir yapıya kavuşturma çabasının bir türlü istenen ve beklenen sonuca ulaşamamış olmasıdır. Bu durumun görünürdeki nedeni, örnek alınan sosyo-kültürel modellerin *öykünme* aşamasından kendi kültürüne *uyarlama* ve böylece yeni bir *bireşime* erişme aşamasına bir türlü geçememesidir.

Söz konusu başarısızlığın asıl nedeni ise bilim ve sanat özgürlüğünün belli aralarla ve sürekli bir biçimde engellenmesi hatta ortadan kaldırılmasıdır. Kuşkusuz bilgi üretimine *yeterli* desteğin verilmemesi de bu süreçte olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen "Sosyoloji Günleri" kapsamında 6 Kasım 2007 Salı günü sunduğum konferansın metnidir.

Toplumbilime Giden Yolun Başında

Günümüzden tam yarım yüzyıl önce, Medeni Hukuk hocamız o davudi sesiyle “nişanlanmak evlilik vaadiyle olur” dedi. Ankara Hukuk Fakültesi’ndeki öğrenimime yeni başlamıştım ve bir anda aklım allak bullak oldu. Ne yani, diye düşündüm, nişanlanmak evlilik vaadiyle olmayacak da, başka bir amaca mı yönelik olacak? Sonra başka sorular üşüştü kafama. Bu eğer bizim hukukumuzda özgü bir *kural* ise, başka hukuk sistemlerinde durum nasıl? Söz konusu kural daha önceki dönemlerde de var mıydı? “Gelecekte nişanlılık kurumu” ortadan kalkabilir mi gibi daha birçok soru, pek doğaldır ki yanıtız kaldı.

O yıllarda üniversite öğretim üyelerinin ve yardımcılarının öğrencilerle görüşme saatleri yoktu ve onlar genellikle mitolojik kahramanlar gibi kürsüye çıkar, derslerini verir sonra da salına salına derslikleri terk ederlerdi. Öğrenciler arasında bile bugüne oranla çok daha katı bir hiyerarşi vardı. Üst sınıflardaki, hele hele son sınıflardaki “ablalar ve ağabeyler” kendilerini şimdiden ünlü yargıç, savcı ya da avukatlar gibi görür, biz çaylaklarla alçak gönüllülikle konuşmaya pek yanaşmazlardı. Ancak kuşkusuz bu kurala ayrıksı konumda olanlar da vardı. Bunlardan biri, sorularımı kendisine yöneltince, “ya üçüncü sınıfta Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu’nun hukuk sosyolojisi derslerini bekleyeceksin, çünkü kitabını anlamak bir hayli zordur ya da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü’ne dinleyici öğrenci olarak gireceksin” dedi. Sonradan doktora tezimi yöneten, bana bilim insanının sorumluluklarını ve bilim üretmeye çabalarırken, her koşulda *nesnel* kalmayı öğreten değerli ve sevgili hocamın adını, böylece ilk kez duymuş oldum.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına bir dilekçeyle başvurarak Felsefe Bölümü’ne dinleyici öğrenci olarak kayıt yaptırđım. Ne var ki, asıl hedeflediğim toplumbilim öğrenmekti, oysa Felsefe Bölümü’nde sınırlı sayıda toplumbilim konuları yanında ağırlıklı olarak felsefe, ilim tarihi, psikoloji ve pedagoji dersleri yer almaktaydı. Öte yandan sosyoloji hocamız Tahir Çağatay’ın dersleri, söz gelimi Nusret Hızır’ın, Aydın Sayılı’nın ve Necati Akder’in dersleri denli renkli geçmemekteydi. Gene de Felsefe Bölümündeki dinleyici öğrencilik dönemim bana, daha doğru ve sistemli *düşünmeyi*, bilimsel *kuşkuculuğu* ve bunun doğal sonucu olan *eleştirel duruşu* öğretti.

Bu kurumda ve içinde yaşadığım yıllarda (1957-1960 arası) başka şeyleri de öğrendim. Toplumbilimin neden Felsefe Bölümü’nün sanki önemsiz bir dersi derekesine düşürüldüğünü, üst sınıflardaki ağabeyler anlattılar. Böylece Türk üniversite tarihinin, aslında bir *siyasal müdahaleler* tarihi olduğunun bilincine

vardım. Gerçekten da çağdaş anlamda Türk üniversitelerinin kuruluşunu sağlayan 1933 reformunun bile bir müdahale sonucunda gerçekleştirildiğini; 1947-1948 yıllarında DTCF’nde yürütülen kıyım, sonraları deneysel sosyal psikolojinin tartışmasız kurucularının başında yer alan Muzaffer Şerif Başoğlu’nun, siyaset sosyolojisi yaklaşımıyla Türk Devrimini en yetkin bir biçimde irdeleyen Niyazi Berkes’in ve Kemal Karpat gibi değerlerin Amerika’nın seçkin üniversiteleri Yale ve Harvard’a ve halk bilimin gelmiş geçmiş en büyük adı Pertev Naili Boratav’ın Fransa’ya kaptırıldığını¹ duydum. Gene aynı müdahale sonucunda *Toplumsal Yapı Araştırmaları* (1945) yapıtının yazarı Behice Boran’ın bilim dünyasından koparıldığı da yaygın olarak konuşuluyordu. Yaklaşık 9 yıl sonra (1957), bu kez Demokrat Parti döneminde üniversite öğretim üyelerine “kara cübbeliler” iltifatının yapıldığına ve aralarında Ankara Mülkiye’den Turhan Feyzioğlu’nun da bulunduğu bir bölük öğretim üyesinin Milli Eğitim Bakanlığı emrine alındığına bizzat tanık oldum. Başkaları ile birlikte en çok şaşırdığım olay ise, gençlik ve ordu el ele gerçekleştirildiği söylenen 27 Mayıs 1961 devriminden hemen sonra, bu ülkenin o güne dek yetiştirdiği en yetkin bilim insanlarının çoğunlukta bulunduğu, tam 147 kişinin üniversiteden uzaklaştırılmaları oldu.

DTCF Felsefe Bölümü’nün 1963-1964 ders yılındaki birinci sınıf programına gelince, kış ve yaz sömestirilerinde alınması zorunlu 14 ders ile seminerden, yalnızca 2 adedi sosyoloji ile ilgiliydi.² “Toplumbilime Giriş” dersi ise büyük ölçüde Tönnies’in “Cemaat ve Cemiyet” yaklaşımı ekseninde veriliyordu. Daha ileriki yıllarda başka kişi ve okullara da yer verilmekle birlikte, o dönemin ODTÜ ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin Sosyoloji bölümleri ile karşılaştırıldığında, yeterli bilgiyle donatılmış bir toplumbilimci yetiştirmede, ne yazık ki DTCF Felsefe Bölümü yetersiz kalıyordu.

Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Okul Dönemi

1962 yılında babam bana yurt dışında doktora yapmamı önerdi. Almanca öğretim yapan Sankt Georg Avusturya Lisesi’nden mezun olduğumdan iyi derecede Almanca biliyordum ve doğal olarak doktora için Almanya’ya

¹ San, Coşkun: Bir Toplumsal Kurum Olan Üniversitede Özerklik ve Bilim Özgürlüğü, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 48, Sayı 1-4, 1993, s. 152-153.

² Söz konusu ders ve seminer programı şöyle oluşturulmuştu: Genel Psikoloji, Sosyolojiye Giriş, Genel Sosyoloji Semineri, Genel Felsefeye Giriş, Psikolojiye Giriş, Felsefe Tarihi, İlim Tarihi (Eski Çağda), Ortaçağ İslam Dünyasında İlim, Mantık, Pedagoji Tarihi, Pedagojiye Giriş, Büyük Psikoloji Teorileri, Genel Felsefe ve Metafizik Semineri, Felsefe Tarihi Semineri.

yeğledim. Ne var ki babam, “Deniz Ticaret Hukuku”nda doktora yapmamı salık veriyordu. Oysa Hukuk Fakültesindeki öğrenimim süresince özel hukuk alanına bir türlü ısınmamıştım. Yetkin bir hukukçu olmanın, özel hukuku iyi sindirmiş olmaktan geçtiğini biliyordum ama asıl ilgi alanım hukuk sosyolojisi idi. Ünlü Latin özdeyişine göre “nerede toplum varsa, orada hukuk da vardır” (ubi societas ibi ius) saptamasına tüm aklım ve yüreğimle katılıyor, hatta özdeyişin tersinin de, yani “nerede hukuk varsa, orada toplum da vardır” deyişinin de doğru olduğu kanısını taşıyordum. Gerçekten de, var oluşundan bu yana toplu halde yaşayan insan türü, ancak akılcı yollardan bulunduğu ve değişebilir nitelikteki hukuku oluşturduğu sürecin sonucunda *toplum* aşamasına ulaşabilmiştir. Öyleyse, hukuk ile toplum arasında *gerekirci* bir bağ bulunduğu asla gözden kaçırılmamalıdır diye düşünüyordum ve bugün de aynı kanıyı taşıyorum.

1962 yılında internet gibi yaşamı kolaylaştıran ve hızlandıran araçlar bulunmadığı için, önce Hamide Topçuoğlu’nun da hocası olan Ernst E. Hirsch’i Berlin’de ziyaret ettim. Kendisi beni “doktora kızımın oğlu, benim doktora torunum olur” esprisiyle karşıladı ve istersem ticaret hukuku ya da hukuk sosyolojisinde seçeceğim bir konuda doktora tezimi yönetme sözü verdi. Hirsch gibi hem Almanya’da, hem Türkiye’de haklı bir ün yapmış ve Alman disiplinine sahip bir hocanın yanında doktora yapmak, kuşkusuz büyük bir şanstı. Ancak benim aklım Ankara’da yeterince öğrenemediğim toplumbilimdeydi. Berlin’den Köln kentine geçerek, kuramsal toplumbilim yanında alan araştırmaları da yaparak Almanya’da ampirik sosyolojiyi yeniden keşfeden Rene König ile görüştüm. En son durağım ise Frankfurt oldu. Horkheimer ve Adorno gibi ünü tüm dünyaya yayılmış bilim insanlarının “Eleştirel Okulu” (*Kritische Schule*) yeniden canlandırdıklarını duyunca ve özellikle birkaç derslerine girince, tarihi bir fırsat yakaladığımı düşünerek Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi’ne kaydımı yaptırđım. Horkheimer ve Adorno’nun tek tek ve birlikte düzenledikleri derslerle seminerlerin kimilerinin başlıkları şöyleydi: Materyalizmin Tarihi Üzerine, Ahlak Felsefesinin Sorunları, Felsefe Önsemineri, İlerlemişler İçin Felsefe Semineri, Toplumbilimin Temel Kavramları Dersi ve ayrıca Kurpratiği, Kitle İletişim Araçları Kurpratiği ve Aydınlanmanın Diyalektiği Semineri. Ayrıca V. Wiese’nin İktisat Sosyolojisi ve Salomon Delatour’un İhtilaller Üzerine adlı seminerine katıldım.

Bu noktada değerli hocam Hamide Topçuoğlu’nun bir sözüne gönderme yapmalıyım. Bir gün bir lisans seminerinde, “sosyal bilimlerden harika çocuk çıktığı görülmemiştir” demişti. Evet, sosyal bilimi öğrenme kesinlikle bir

biriktirme etkinliğidir. Ne var ki, söz konusu biriktirme değişik konular arasındaki ilişki ve bağlantılar gerçekçi bir biçimde kurularak sindirilmediği takdirde, kişiye ve çevresine hiçbir yarar sağlayamaz.

Horkheimer ve Adorno’nun ortaklaşa yönettikleri ve ayrıca üzerine bir de yayın yaptıkları “Aydınlanmanın Diyalektiği” seminerine, zaman zaman Habermas da katılırdı. Toplam 20 şanslı ve ayrıcalıklı öğrenci, bu seminerde yoğun bir biçimde öğrendiklerine, belki de birçok konuyu ele aldıkları birkaç yıllık bir öğrenim sürecinde bile ulaşamayabilirlerdi. Söz konusu doktora seminerinin düzeyi, 10 yılı yasaklı yaklaşık 40 yıllık akademik yaşamımda bir daha tanık olamadığım denli yüksekti. Asıl şaşılacak nokta, seçilmiş doktora öğrencilerinin seminere yaptıkları ve hocaları çokça keyiflendiren katkıların niteliğiydi. Bir gün bu seminerlerden birinde ağızımdan “yapıcı eleştiri” gibi bir söz çıktı. Adorno’nun kızgın bakışları altında Horkheimer son derece sakin bir biçimde, yapıcı-yıkıcı kavram çiftinin bilimde yeri olmadığını, çünkü bunu kullananların aslında övgü ile yergiden söz ettiklerini, oysa zaten eleştirinin *nesnel* olması gerektiğini dile getirdi. Böylece nesnel yaklaşımın bilimsel çalışmanın her aşamasında, yöntem ile araştırma tekniklerini seçer ve tanımlarken, çözümlenmeler yaparken, kimi ilgili görüşleri değerlendirirken ve özellikle de birleşime ulaşırken, sürekli bir biçimde bilim insanına rehberlik etmesi gerektiğini öğrenmiş oldum. Demek ki, bilimsel eleştiriden söz edebilmek için *nesnel* olmak, başka bir deyişle, bilimsel gerekçelere dayalı gerçeklerden çıkarak eleştiri yapmak zorunludur. Salt eleştirel görünebilmek amacıyla, gerekçesiz ya da sözde gerekçelere dayanır gibi görünerek eleştirmek, kesinlikle bilimsel bir nitelik taşımaz.

Adorno’nun 80, Horkheimer’in ise 60 dolayında doktora tezi hazırlayan öğrencisi olduğunu, tezimi hemen yazsam bile birincisinin ancak yaklaşık 4 yıl, ikincisinin ise 3 yıl sonra doktoramı değerlendirebileceklerimi duyunca, ülkeme dönmeye kara verdim.

Hacettepe ve A.Ü. Eğitim Fakültesi

Her ne kadar bilim insanı olma özlemim fakültenin 3. sınıfına kadar geri gidiyor olsa da, bu özlemimin kesinlik kazanması “Eleştirel Okul” döneminden sonra gerçekleşti. Ankara Hukuk Fakültesi’nde “Hukuk Sosyolojisi ve Tarihi” alanında doktora programına kayıt yaptırдыm. Bir yandan bir asistanlık kadrosunun açılmasını beklerken, öte yandan DTCF Felsefe Bölümü’ne de, bu kez asıl öğrenci olarak devam etmeye başladım. Bu arada, o tarihte Ankara

Üniversitesi'ne ilştirilmiş ikinci tıp fakültesi olan Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi'nin açtığı felsefe ve sosyoloji asistanlığı sınavını kazandım. Böylece 1 Nisan 1964 tarihinde ciddi bir biçimde akademik dünyaya ilk adımımı atmış oluyordum. Ne ki, aynı üniversite çatısı altında bir fakültede öğrenci, bir diğerinde asistan olunamayacağı için, bir ihbar sonucunda DTCF Felsefe Bölümü öğrenciliğinden ayrılmak zorunda kaldım.

Herkes gibi ben de, İhsan Doğramacı'nın bir süre sonra yeni bir üniversite oluşturacağını biliyordum. Gerçekten de 1967 yılında, daha önce Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne de seçilmeyi başaran Doğramacı "Hacettepe Üniversitesi"ni kurdu. Ancak, gene 1965 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kadro yasası olmayan bir "Eğitim Fakültesi" kurulmuş, Dekanlığına da hocam Topçuoğlu atanmıştı. Kurucu öğretim üyeleri arasında Hilmi Ziya Ülken, Suut Kemal Yetkin, Bülent Nuri Esen, Bedii Ziya Egemen gibi değerli hocaların bulunduğu yeni fakülte kadrosuzluk nedeniyle eleman sıkıntısı çekmekteydi. Hocam Topçuoğlu, ne yapmayı düşündüğümü sorunca, elbette yeni fakültenin, deyim yerindeyse ayak işlerini yapmaya gönüllü olarak talip oldum. Kadrom Hacettepe'de kalmak koşuluyla, yeni fakültenin tüm bürokratik işlerini, Topçuoğlu'nun gözetimi altında yürütmeye çalıştım. Üniversite giriş sınavını kazanan öğrencilerin kayıt işlemlerinden, diğer kurum ve kuruluşlarla yapılan yazışmalara, erkek öğrenciler için askerlik hizmetinden tecil belgelerine, fakülte gereksinimleri için Rektörlükçe verilen avansların demirbaş alımları için harcanmasına ve tüm bu işlemlerin kayıtlarının tutulmasına dek birçok rutin fakülte işini görmeye çalıştım. En çok zorlandığım konu, Fakülte A.Ü. Cebeci kampüsündeki İlahiyat Fakültesi içinde büyücek bir salondan ibaret olduğu için, arkasında ürkek öğrencilerle gelen hocalara, İlahiyat, Hukuk ya da Siyasal Bilgiler Fakültelerinden birinde, bir boş derslik bulabilmektir. Her ne kadar, derslikleri karşılıklı görüşmeler ve ricalar sonunda haftalık olarak saptıyorsam da, kimi zaman bu derslikler ait oldukları fakültelerin kendi hocalarınca işgal ediliyordu. Öte yandan Eğitim Fakültesi'ndeki sosyoloji asistanlığım sürüyor, ayrıca Bülent Nuri Esen'in İnsan Hakları dersi, hocanın aniden ortaya çıkan mazereti nedeniyle boş kalınca, benim derse girmem gerekiyordu.

Yıllar sonra geriye baktığımda, kimi aksaklıklara karşın tüm bu işlerin altından nasıl kalkabildiğime şaşırıyorum. Ancak 1965 yılından fakültenin kadro yasasının çıktığı 1967 yılına dek geçen yaklaşık 2,5 yıl içinde, tüm yorgunluğuma geçecek ölçüde yaşam deneyimi kazandığımı, ülkemizin yüksek öğrenim gerçekliğini, doğrudan içinde yaşayarak öğrendiğimi görüyorum. 1967

yılından sonra açılan asistanlık sınavlarını sırasıyla Mahmut Tezcan ve Mine Tan kazandılar. Her iki meslektaşım da, yalnızca eğitim sosyolojisi alanında değil, toplumbilimin diğer alanlarında da değerli çalışmalar gerçekleştirdiler. Mahmut Tezcan’ın iğneyle kuyu kazarcasına gazete ve dergilerden yararlanarak, yıllarca başvurduğumuz *Sosyoloji Bibliyografyası*’nı nasıl bir titizlikle hazırladığını hala unutamam.

1967 yılında doktora yeterlik sınavını vererek tez aşamasına geçmiştim. Tez konusu seçmenin ne denli zor bir uğraş olduğunu ilk kez bu sırada anladım. Hocam önceleri tez seçiminde beni özgür bıraktı, ancak ne denli umutsuz bir duruma düştüğümü görünce, bana birkaç öneride bulundu. Bu öneriler arasından Max Weber’i seçtim ve böylece “Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi” adlı doktora tezimi yazmaya başladım. Tezime adını bile kendim koyamadım ve hocamın “isim analığını” büyük bir minnetle kabul ettim.

Bu aşamadan çıkardığım ders (ki sonradan kendi doktora öğrencilerime de uyguladım), doktor adayının olabildiğince özgür bırakılması, tez yöneticisinin asla tez diktecisi konumuna düşmemesi, ancak tezi bölüm bölüm izlemesi ve gerekçeli eleştirilerini mutlaka yapması şeklinde oldu. Oysa akademik yaşamım boyunca, yönettikleri tezi hiç okumadan doktora savunmasına gelen tez yöneticilerine ya da neredeyse adaya dikte ettirecek denli tezi etkileyen meslektaşlarıma rastladım.

Avrupa ve Amerika’da başlayan öğrenci hareketleri³ yavaş yavaş ülkemizi de etkisi altına almaya başlamıştı. Boykotlar, işgaller, patlatılan ses bombaları ve öğrencilerle güvenlik güçleri, ayrıca öğrencilerle öğrenciler arasındaki çatışmalar, yaklaşık 1967 yılında baş göstermişti. Kuşkusuz uygar dünyada olduğu gibi, ülkemizde de öğrenciler son derece haklı ve meşru isteklerde bulunuyor ve yüksek öğretimin yenileştirilmesini istiyorlardı. Ne var ki, bir süre sonra reform istekleri arka planda kaldı ve öğrenciler arasındaki siyasal ayrışma temelli çatışmalar ölümlere bile neden olmaya başladı. Siyasal iktidar Amerika ile Avrupa’daki gelişmelerden, oralarda üniversitenin çağdaşlaştırılması için atılan adımlardan ve alınan insancıl önlemlerden ders çıkaracak yerde, baskıcı yöntemlere başvurarak (iti ite kırdırma politikası), olayların tümüyle denetimden çıkmasına katkıda bulundu. Oysa kriz yönetimini beceremeyen

³ Eğitim Fakültesinin düzenlediği ilk geniş kapsamlı Sempozyum’un adı “1968 Yılı Öğrenci Hareketleri: Dünyada ve Türkiye’de” idi. Bu Sempozyuma sunulan bildiriler, daha sonra Fakülte yayınları arasında yer aldı (Ankara 1969).

iktidarların başına nelerin geleceği, yaklaşık 11 yıl önceki deneyimden çıkarılabilmeliydi.

1970 yılında doktora tezimi başarıyla savundum ve en sonunda bilimsel kariyerin ilk ve en önemli aşamasını geçerek, doktor unvanını kazandım. Bu arada 12 Mart'ın ayak sesleri açık seçik duyulmaya başlamıştı. Hocama ve ayrıca birçok başka kişiye danışarak, darbeye bir süre kala Hacettepe Üniversitesi'ndeki görevimden ayrıldım. Gerçekten de 12 Mart 1971 darbesi, Hacettepe Sosyoloji Bölümü'nü hallaç pamuğu gibi attı. Anımsayabildiğim kadarıyla Birsen Gökçe ile Emre Kongar Hemşirelik Yüksek Okulu'na sürüldüler. Gene anımsayabildiğim kadarıyla Ahmet Taner Kışlalı, Oya Sencer ve Yılmaz Esmer'in işine son verildi.⁴

Aynı şekilde, Mübeccel Kıray hocamızın önderliğinde önemli gelişmeler kaydeden ODTÜ Sosyoloji Bölümü de haşin bir kıyıma uğradı. Doğallıkla Siyasal Bilgiler Fakültesi başta olmak üzere, başka üniversite ve fakültelerde de yıkım yaşandı, Mümtaz Soysal gibi kimi değerli öğretim üyeleri hapse atıldı, işkencelere uğratıldı. Ve hepsinden acısı, *yönetsel özerklik* ortadan kaldırılırcasına kısıtlandı. Oysa bilimsel üretim ve öğretim için bilim ve sanat özgürlüğü yaşamsal bir önem taşır. Bu özgürlüğün uygulamaya aktarılması ise, ancak ve yalnızca yönetsel özerklik güvencesinde olanaklıdır.

Bir tam yıl akademik yaşamdan ayrı kaldığım bu dönemde çeviri işleri ve avukatlık yaparak geçinmeye çalıştım. Almanya'nın Hohenheim Üniversitesi'nden Ulrich Planck'ın Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde verdiği Köy Sosyolojisi derslerini simultane olarak Türkçe'ye çevirdim.

Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

Tüm hırçınlığına karşın 12 Mart düzeni açık bir meslek yasağı getirmediği için, özellikle kıyımdan önce üniversiteden ayrılanlara, yeni akademik kadrolara başvuru olanağı ortadan kaldırılmamıştı. Bir gazete ilanından A.İ.T.İ.A.'ne anayasa hukuku asistanı alınacağını duyunca, sınavı başararak burada göreve başladım. Akademide Onur Kumbaracıbaşı, Aydın Güven Gürkan, Erzan Erzurumluoğlu, Haluk Anıl gibi yaklaşık benim yaşlarımda genç meslektaşlarımla tanıştım. Kısa bir süre sonra, hepimizin ve bize katılan diğer genç meslektaşlarımızın Akademi'de köklü kimi yenileştirmelerin yapılması

⁴ Kendileriyle ya da yakınlarıyla iletişim kurmadığım için, bu bilgilerde kimi ufak tefek yanlışlıklar olabilir. Durum böyleyse herkesten özür dilerim.

gerektiğine inandıkları ortaya çıktı. Tek endişemiz, bizden bir kuşak önceki hocalarımızın olumsuz tavır takınmaları olasılığıydı. Oysa kürsüler kesinlikle kaldırılmalı, bölümler kurulmalı, gerçek sömestir sistemi getirilmeli, seçimlik derslerin, seminerlerin ve kur pratiklerin sayısı artırılmalı, öğretim üyelerinin verdikleri derslerin içerikleri akademik sıradan olmaktan çıkarılmalı, birbiriyle kesişen konularda ders veren öğretim üyelerinin aynı konuların tekrar tekrar anlatılmaması için, programlarını gözden geçirmeleri sağlanmalı, güncel olgu ve olaylara da öğretimde yer verilmeli, ders içerikleri her akademik yılın başında özetlenerek yayınlanmalı ve öğrencilerle haftalık görüşme saatleri konmalıydı.

Bu düşüncelerimizi çekine çekine Akademi Başkanı Hamza Eroğlu’na, Adil İzveren’e ve kimi diğer öğretim üyelerine açtığımızda, hiç beklemediğimiz bir destekle karşılaştık. Hamza Eroğlu’nun “sizi desteklerim ama beni ikna edeceksiniz” deyişini unutamam. Sonraları kimi fikir ayrılıklarımız oldu, ancak onun bu tutumu örnek bir davranıştı. Kuşkusuz gerçekleşmesini istediğimiz yenileştirmelerin bir bölümü yasa değişikliğine bağlıydı. O nedenle önerim üzerine *sosyoloji* önceleri, bir bölüm olarak değil, kürsü olarak kuruldu. Sonradan “Toplum ve Davranış Bilimleri” adını alan bölümde zaman içinde Barlas Tolan, Kadir Cangızbay, Ferhunde Özbay, Galip İsen ve ayrıca genç asistan arkadaşlarımızla “toplumu tüm yönleriyle” ele alacak program ve kadrolar oluşturmaya çalıştık. Tüm kararlarımızı, yasal açıdan oy kullanma hakkı bulunmayan meslektaşlarımızı da oy hakkıyla sürece katarak aldık. Alan araştırmalarıyla ilgili alt yapıyı sağlamlaştırmak, projeler hazırlamak ve yürütmek ereğiyle, bir de “Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü” (sonradan Merkezi) kurduk. Hedefimiz, üniversiteye dönüşeceği belirginleşen akademide, kendi lisans öğrencilerini de yetiştiren bir bölümün temellerini atmaktı.

1977 yılından başlayarak öğrenci çatışmaları yeniden hız kazandı. Bu kez somut iyileştirme istekleri de pek ortada görünmüyor, olaylar daha çok sağ-sol örtülü savaşı biçiminde geliyordu. 17 Ekim 1977 akşamında Erzan Erzurumluoğlu ile benim evimin kapısına dinamit kondu ve benimki patladı. Büyük bir şans eseri eşim İnci San, kızımızla birlikte bilimsel araştırma amacıyla yurt dışında bulunuyordu ve ben de o saatte evde değildim. Uzman polisler, dairenin belli yerlerinde olmam durumunda ölebileceğimi ya da ağır derecede yaralanabileceğimi söylediler. Böylece terör, sokaklardan üniversitelere ulaşmıştı. 1978 başlarında Bedrettin Cömert Ankara’da otomobilinde, hepimizin sonsuz saygı duyduğu, hiçbir aşırılığı olmayan değerli Cavit Orhan Tütengil hocamız, otobüs beklerken katledildiler. Siyasal cinnet, hem gençleri

hem de çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev yapan ve çoğunluğu bu ülkenin yüz akı olan değerli insanların yaşamına ya da beden tamlığına kastetmeye başladı.

Bu dönemde de siyasal iktidarı oluşturanlar, sanki 10 yıl kadar önce başka bir gezegende yaşıyorlarmışcasına yan tutarak (bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz), beceriksizliklerini doruk noktasına ulaştırarak, etkili önlemler alacakları yerde, günü kurtarmaya bakarak 12 Eylül 1980 darbesine davetiye çıkardılar.

Birçoğumuzun tanık olduğu, bir kısmımızın da okuyarak öğrendiği gibi 12 Eylül darbesi tüm demokratik oluşumları, siyasal partileri, sendikaları, birçok derneği ve özellikle üniversiteleri, sözün gerçek anlamında bir silindir (ya da tank) gibi ezdi geçti. Binlerce, onbinlerce insan işinden edildi, hapse atıldı, insanlık dışı işkencelere uğratıldı, mahkûm edildi. Bunlardan kimileri “beslenmemek” gerekçesiyle asıldı. Ve İhsan Doğramacı'nın mimarlığında çıkarılan Yüksek Öğretim Yasası ve onun oluşturduğu Yüksek Öğretim Kurulu, akademik yaşamın üstüne tam bir karabasan gibi çöktü. 1402 sayılı yasa bahane edilerek, yüzlerce öğretim elemanının işine son verildi. En özerk üniversitelerin şimdi Türkiye'de bulunduğunu ileri süren İhsan Doğramacı'nın bu sarkastik söylemlerine karşın, özerklik tümüyle ortadan kaldırıldı. Üniversitelerin iç yapısı, söz gelimi fakülte, bölüm ve anabilim dalları tek tipleştirildi. Gene tüm eğitim ve öğretim programları YÖK tarafından belirlendi. Hatta her konunun öğretimi için, orta öğretim kurumlarında olduğu gibi tek tip ders kitabı yazımı gündeme getirildiyse de, totaliter ülkelerde bile pek görülmeyen bu işgüzarlıktan son anda vazgeçildi.

Böylece Türkiye'de yüksek öğretim kurumları, 1981-1989 arasında saltık bir baskı ve çok sıkı keyfi bir denetim altına alındılar. Üniversitelerden ayrılan ya da atılan bilim insanları bilim ve sanat özgürlüğü, anayasadaki emredici hükme karşın askıya alındığı için, bilgi üretmede çok ciddi tehditlerle karşı karşıya kaldılar. İsmail Beşikçi yapıtları nedeniyle uzun yıllar hapsedildi. Bu ve yapıtları ceza takibine uğrayan diğer bilim insanlarının seçtikleri konular, yöntemleri ve vardıkları sonuçlar hiç kuşku yok ki, nesnel ölçütlerle eleştirilebilir. Ancak bu kişilerin, bilim ve sanat özgürlüğünden yoksun bırakılmış olmaları, asla onaylanamaz.

Berlin-Ankara-Konya-Ankara

Bu arada kendimden söz etmek gerekirse, 1973’te doçent oldum ve 1982 yılında profesörlüğe yükseltildim. Ne var ki, Yüksek Öğretim Yasası’nın çıkmış olması nedeniyle, birçok diğer meslektaşım gibi benim de kadroya atanmam durduruldu. Gazi Üniversitesi’ne dönüştürülen kurumumda çok sayıda genç meslektaşımızın işine son verilince, 10 öğretim üyesi arkadaşımınla birlikte görevimden ayrıldım. Kendimize, 1402’lik meslektaşlarımıza hüznü bir gönderme yaparak 1401’likler dedik.

Bu dönemde gerek bizlere gerekse 1402 sayılı yasayla işlerine son verilenlere *meslek yasağı* getirildiğine tanık olduk. Söz konusu meslek yasağı 1402 sayılı yasayla işlerine son verilenler için yasa gereği idi. Açıkçası insanlar medeni ölüme (mort civile), daha gerçekçi bir deyişle, medeniyet dışı bir ölüme mahkûm ediliyorlardı. Benim gibi kendi isteğiyle ayrılanlar ise, zaman içinde başka bir üniversitede ilan edilen kadrolara başvurduklarında, atama komisyonlarının olumlu raporlarına karşın, Doğramacı sultanındaki Yüksek Öğretim Kurulu’nun “atanması uygun görülmemiştir” damgasıyla meslek yasağına uğratabiliyorlardı⁵. Daha da vahimi iş başvurularımız diğer resmi kurumlarca da geri çevriliyordu. Hatta devletle iyi ilişkiler içinde olmak zorundaki özel sektör kuruluşlarında bile iş bulamaz olmuştuk. Bunun üzerine iyi dil bilen bir bölümümüz yurt dışı öğretim kurumlarına gitmek zorunda kaldı. Bu duruma verilecek ad, sanırım “beyin göçü” değil, *beyin ihracı* ya da *beyin israfı* olmak zorundadır.

İşte Berlin Hür Üniversitesi Siyasal Bilimler Bölümü’ndeki konuk profesörlük deneyimim böyle başladı. 1986-87 ders yılında adı geçen üniversitede kuramsal dersler, seminerler ve kurpratikler verdim. Hayretle ve esefle gerek öğretim üyesi, gerekse öğrenci kalitesinin 1962-1963 Frankfurt Okulu’ndakine hiç benzemediğini gördüm.

1989 yılından başlayarak Ankara Üniversitesi’nin Basın Yayın Yüksek Okulu’nda Ahmet Taner Kışlalı’nın girişimi sonucunda saat ücretiyle ders vermeme bu kez YÖK ses çıkarmadı. 1991 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ndeki öğretim üyeliği görevine geri döndüm ve yaklaşık

⁵ 1982 yılında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ndeki görevimden ayrıldıktan sonra, Selçuk Üniversitesinde açılan bir kadroya başvurmuştum. YÖK alışıldık biçimde “geri dönmesi uygun görülmemiştir” diye karar verince, Danıştay’da iptal davası açtım ve davayı kazandım. Ancak Danıştay kararı YÖK tarafından uygulanmayınca, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı aleyhine Ankara 9. Asliye Hukuk Mahkemesinde tazminat davası açtım ve yalnızca Berlin’de değil, Ankara’da da yargıçlar olduğu için Doğramacı’yı görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle tazminata mahkum ettirdim.

4 ay sonra Yüksek Öğretim Kurulu tarafından, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku profesörlüğüne isteğim dışında atandım. Uzun bir uğraştan sonra, İlber Ortaylı ve Necdet Serin'in desteğiyle 1992 yılında naklen A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü sosyoloji profesörlüğüne geçtim. Ve başkaca bir kıyım ya da sürgünle karşılaşmaksızın 2003 yılında buradan emekli oldum. Bu duruma ne denli "mutlu son" denebilir, bilemiyorum.

Sosyoloji ve Diğer Sosyal Bilimlere Neler Oldu?

Yaklaşık 40 yıllık akademik kariyerimin gene yaklaşık 10 yılını meslek yasağı, geri kalanının önemli bir bölümünü ise örtülü ve açık baskılar altında geçiren bir öğretim üyesinin yaşadıklarını, yukarıda da değindiğim gibi örnek olay yöntemiyle değerlendirmek olanaklıdır. Çünkü tüm bu yaşananlar *ünik* (biricik) değil, birçok başka öğretim üyesi için de *tipik* nitelik taşımaktadır. Burada hemen teslim etmem gerekir ki, hiç olmazsa ben beden tamlığımı koruyarak yaşayabildim ve öldürülmekten ya da sakat kalmaktan kurtulabildim.

Yalnızca kısa sürelerle (1963-1971 ve kısmen 1992 sonrası) bilim ve sanat özgürlüğünün o da belli sınırlar içinde varolabildiği, 1981 yılından sonra söz konusu özgürlüğün en önemli güvencesi olan "yönetsel özerkliğin" tümüyle kaldırıldığı bir ortamda, bilimsel bilginin üretilebilmesi hemen hemen olanaksızdı. Oysa toplumbilim Amerika ve İngiltere'den sonra Fransa ile Almanya'dan önce, felsefenin ya da ekonomi politiğin sultasından kurtarılarak, 1915 yılında Dar-ül Fünun içinde, bağımsız bir kürsü şeklinde Ziya Gökalp tarafından kurulmuştu. Gustave Le Bon'un sonradan ünlü olan *Kitlelerin Ruhunu* adlı yapıtı, söz gelimi gene Almanca'ya çevrilmeden önce, Türkçe'ye çevrilmişti. Kendisi de bir müdahale olan 1933 üniversite reformundan sonra, Nazi zulmünden kaçan ve çoğunluğu kendi alanlarında uluslararası üne sahip bulunan bilim insanları, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi'ni yenileştirmişler ve Ankara Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan yüksek okul ve fakültelerin kuruluşlarına küçümsenemeyecek katkılar yapmışlardı. Söz konusu bilim insanlarının belki de en büyük katkıları, kendilerinden sonraki akademik kuşağı, Alman biliminin yüksek niteliklerinden ödün vermeksizin yetiştirmeleri, ayrıca ders kitapları, sistematik eserler ve makaleler yayınlamalarıydı. Benim kuşağım Hirsch'in deyişiyle, Alman bilim insanlarının manevi torunları gibi yetiştirildi. Görüldüğü gibi çağdaş Türk üniversiteleri, aslında oldukça elverişli bir ortamda gelişme olanağını yakalamış buluyorlardı.

Ne yazık ki, 1947-1948 ve 1957 yıllarında sözde sivil siyasal iktidarların, 1971’de örtük askeri darbenin güdümünde gene sözde sivil iktidarın 1961 ile 1981’de ise askeri darbelerin müdahaleleri, kısımları ve yasakları, ayrıca sokak terörünün katliamları sonucunda, Türkiye’de *sosyoloji* ve diğer sosyal bilimler sürekli *darbe* yediler.

Oysa sanat gibi bilimin de yeşerebilmesi için, her şeyden önce bilim ve sanat özgürlüğünün tam anlamıyla gerçekleştiği ve yönetsel özerklik güvencesine kavuşturulduğu, siyasal iktidar ile sokak baskısının ortadan kaldırıldığı bir ortam gereklidir. Dünyanın gelişmiş tüm üniversitelerinde, bilim bir tür usta-çırak ilişkisiyle tohumlanır ve çeşitli ekollerin verimliliğiyle çiçek açar. Ancak ülkemizde hem ustalar hem de çıraklar sık sık kısıma uğratılmışlar, mesleklerinden koparılmışlar, geri dönseler bile eski bilimsel ivmeyi kolay kolay yakalayamamışlardır. Kuşkusuz bu genel tablonun içinde ayrıksı olarak kendini koruyabilmiş olanlar vardır ama onlar da farklı görüşlerden yoksun kaldıkları için istenen ölçüde gelişmemişlerdir. Günümüz AKP iktidarının da üniversitelere müdahale açısından, daha önceki siyasal iktidarlara bile aratır bir aşamaya doğru hızla yol aldığını, şimdilik YÖK karşıtlarını YÖK yanlısı yapmış olmasından çıkarmak olanaklıdır.

Özetlenecek olursa, Türk sosyolojisi ve sosyal bilimleri siyasal müdahaleler nedeniyle çizgisel gelişimden yoksun kalmıştır. Kadroları kısıma uğramış, böylece ekollerin oluşabilmesi de engellenmiştir. Oysa bilimde ve onu besleyecek bilim kültürünün gelişiminde *süreklilik* son derece önemlidir.

Öte yandan yukarıda da değinildiği gibi her kültür aktarımı yapılan ülkede, başlangıçta örnek ülkelerden alınan bilgi, yöntem ve sistemlere öykünülmesi doğaldır. Doğal olmayan bilim ve teknolojide, toplumun gereksinimlerine yanıt verebilecek, o ülkenin gerçeklerine daha iyi uyabilecek yöntem ve tekniklerin bulunamaması, kişilerin kendilerini aktarmanın rahatlığına kaptırmasıdır. Özellikle son yıllarda ayyuka çıkan ve üniversitelerle YÖK tarafından etkili bir biçimde denetlen(e)meyen intihaller, yani yurt içinden ve dışından bilim hırsızlıkları, ülkemizin yüz karalarıdır. En sonunda küreselleştirme dalgalarının eğitim, bilim, sanat ve kültürü tehlikeli bir biçimde *ticarileştirmeye* başladığı asla unutulmamalıdır.

Bugün ülkemizde, genelde sosyal bilimlerde özelde sosyolojide çok sayıda yayın bulunmaktadır. Gene sosyoloji eğitimi veren birimlerin sayısı da hızla çoğalmıştır. Ancak bu nicel artışların ne ölçüde nitelikli oldukları üzerinde de, derin derin düşünmek gerekir.